

Népfelkelő hadtápszászlóalj, Gál András, Gyergyóújfalu

Péter Albert 22-es honvéd, Gyergyóremete

HORVÁTH ALPÁR¹

A BUNKERTURIZMUS LEHETŐSÉGEI GYERGYÓBAN. ÉRTELMEZÉSI KÉRDÉSEK²

Bevezető

„Vizek hátán, dombok ölén, bunkerek mélyén” – ezzel a jelmonddal népszerűsítik Magyarországon a Nyugat-dunántúli régióban, Dél-Zala térségét, ahol a Kerkamenti Települések Szövetsége vezette együttműködés eredményeként, a Nyugat-dunántúli Operatív Programba foglalt pályázati kiírás mozgósította az ötletgazdákat és az általuk bevont partnereket innovatív aktív turisztikai fejlesztésekre³. Az aktív turizmus fogalomkörébe sok minden belefér, természetpontos értelmezésben egy sor olyan szabadidős tevékenység és azokhoz kapcsolódó szolgáltatás, ami testmozgást, aktív és nem passzív szabadidőeltöltést feltételez és amelyben az elsődleges motivációk a testi-lelki egészség megőrzéséhez, kikapcsolódáshoz, másrészt – ha társaságban végzik akkor – akár a valahová tartozás szükségletéhez kapcsolódnak. Amikor már nemcsak az aktív pihenés, hanem teljesítmény elérésére vagy fokozására irányuló motivációk is szerepet játszanak, akkor feltételezhető, hogy önmegvalósítási szükségletekről is szó van.

A *bunkerturizmus* kifejezés használatával egy turisztikai szakvásáron turisztikai promóciós kiadványban találkoztam, mint olyan aktív szabadidős tevékenységajánlattal, ahol gyalogtúrák keretében fel lehet keresni annak a Déli Védelmi Vonalnak a részeit képező tereptárgyakat, amelyek 1950-es évek elején, a hidegháborús viszonyok között szovjet utasításra a magyar kommunista pártvezetés által kiépített bunkerrendszer részét képezték. A védelmi vonal Magyarországot és a keleti tömböt a nyugatbarátabb Jugoszláviával szemben volt hivatott védeni, így mintegy 630 km hosszan épült ki 1952–1955 között.⁴ A védelmi rendszert már az 1957-től kezdték elbontani, de sok objektum megmaradt a dél-zalai tájakon, amelyekkel a mai civil társadalom (Páka Értékeiért Egyesület) és a helyi önkormányzatok (Páka Község Önkormányzata) és a többek között azokat összefogó Zala Zöld Szíve Vidékfejlesztési Egyesület is próbált valamit kezdeni.

Az Európai Unió finanszírozási források megszerzése pályázati úton bizonyos szakmai kritériumok alapján történik, a turizmusfejlesztési támogatások, pedig, vagy regionális operatív programokba, vagy a vidéki gazdaság diverzifikációját szolgáló programokba illeszkedve ösztönzik a szakmai-civil együttműködések, hogy az önkormányzatok és vállalkozói szféra bevonásával próbáljanak meg újszerű turisztikai ajánlatokat, turisztikai termékeket létrehozni. A zalai példa azt mutatja, ahogyan a bunkerekre, mint hadászati-védelmi örökségre a geológiakeresés, geocaching révén aktív turisztikai terméket lehet rászervezni, igaz a tájékoztató táblák, kiállítások révén

¹ Egyetemi adjunktus, PhD, Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajz Kar Kolozsvár Gyergyószentmiklósi Kihelyezett Tagozat

² A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. (A2-CT-FOK-12 – Konvergencia-Határon Túli Fialat Oktató-kutatói Ösztöndíj)

³ www.muraregio.hu /projekt_ismerteto (letöltés 2014.09.13.)

⁴ www.muraregio.hu/bunkerturizmus (letöltés 2014.09.13.)

a bunker-maradványok a kulturális örökségturizmust is szolgálhatják, még ha marketingkommunikációs szempontból nem is így pozicionálták.

Gyergyó térsége, az egykori Gyergyó szék illetve az egykori Csík vármegye Gyergyói járása a történelem során a Székelyföldi történelmi-kulturális régió részeként számos geopolitikai változást szenvedett el. Sőt, azt is mondhatjuk, hogy fekvésénél és természetföldrajzi adottságainál fogva helyi-kistérségi dimenzióban – a maga kis történeteivel – a nagy történetek részese volt, hisz az egykori történelmi Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, a Habsburg Birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia, majd rövid ideig ismét a Magyar Királyság *határvidéke* volt. Olyan határvidék, amely a határvédelem szervezeti kereteit (haderőt) és tereptárgyait (védműveket) hivatott biztosítani. A székelység így katonanemzetként különülhetett el a vármegyei magyarságtól, ősi kiváltságai, viszonylagos önrendelkezése a katonai feladatok ellátásával függöttek össze. Ma Székelyföld és ezen belül Gyergyó vidéke (akárcsak Csík vidéke a Gyimesekkel) nem államjogi szempontból, hanem etnikai-kulturális vonatkozásban tekinthető határvidéknek. A gyergyói székelység hagyományai, történelmi-kulturális öröksége olyan *erőforrásokat* jelentenek, amelyet nemcsak az önazonosságtudat, az identitás megőrzése szempontjából, hanem (azt potenciálisan megerősítő) gazdasági erőforrásként is értelmezhetjük. Az erőforrások azonban csak lehetőséget hordoznak magukban, a gazdasági hasznosítás, azonban, szervezeti kereteket, jogosítványokat, fejlesztési elképzeléseket, szakmai tudást és ezek megvalósításához illetve megszerzéshez szükséges pénzügyi erőforrásokat is feltételez.

A sokrétű történelmi örökségek, adott táji környezetbe ágyazottan élményhordozóvá akkor válhatnak, ha léteznek társadalmi vagy piaci szereplők, akik honismereti tevékenység keretében illetőleg “árualap felmérésen” alapuló program és utazásszervezés keretében a történelmi értékeket bemutatják az érdeklődőknek. Az érdeklődők, pedig tudvalevőleg nem eleve adóttak, hanem azzá kell tenni az emberek minél szélesebb csoportját, vagyis az értéket közvetíteni kell, akár idegenforgalmi fogadóterületi (turisztikai desztinációs) menedzsment és marketingtevékenység révén (Husz 2007; Puczkó és Rátz 2011; Mitev 2011).

Abban a reményben fogalmazom meg az alábbi gondolatokat, hogy a Gyergyó térségében honismerettel, természetjárással, örökségvédelemmel foglalkozó civil szerveződések, intézmények és a turisztikai bevételek növelésében érdekelt vállalkozások, valamint a helyi közéletet szervező önkormányzatok eljutnak majd a *térségi együttműködésnek* arra a szintjére, amely pályázati ösztönzésekre vagy azok hiányában is képes feltárni és fenntartható módon (konfliktusmentesen) hasznosítani a történelmi örökségen belüli hadászati-katonai örökséget. Jó példák már vannak, de ezek inkább a helyi szintű megemlékezések (pl. a Gac oldali megemlékezések Gyergyószentmiklós közelében), a katonai hagyományörzés (Csabafiak, Földváry Károly Hagyományörző Huszáregyesület) fogalomkörébe sorolhatók, mint a katonai örökséget *turisztikai termék*ként megjelenítő attrakciómenedzsment fogalomkörébe (Irimiás 2013, 2014; Dunkley, Morgan és Westwood 2011).

Konfliktusok, helyek, értelmezések

Számos olyan *hely* lehet a világon, ahol valamilyen történelmi korszakban, valamilyen *konfliktus* és erőszakos cselekmény történt. A konfliktusok lehetnek személyek közöttiek (bántalmazás, gyilkosság), vagy kisebb nagyobb embercsoportok (pogromok), társadalmi rétegek (parasztlázadások, forradalmak) vagy akár nemzetek közöttiek is (háborúk). Az erőszakos eseményeknek és azok résztvevőinek (elkövetőinek és áldo-

zatainak) társadalmi megítélését a jogrend biztosítja. A bűnüldözés, a nyomozati és vádhatósági eljárás, az igazságszolgáltatás és a büntetésvégrehajtás szabály- és intézményrendszere együttesen csökkenti az erőszakos bűncselekmények ismételt előfordulásának kockázatát, amit nyilván a rendőrségi szerveknek, közbiztonságot szolgáló szerveződéseknek a bűnmegelőzési tevékenysége tud hatékonyabbá tenni. Az erőszak, embertársaink testi és lelki épségének szándékos veszélyeztetése békeidőkben más megítélés alá esik, mint háborús konfliktusok idején, bár a nemzetközi jog kiterjed a háborús cselekmények, a hadviselő felek közötti viszonyok jogszerűnek vagy jogszerűtlennek minősítésére is. Utóbbi esethez tartozik a háborús bűnök feltérképezése, kinyilvánítása, vétkesek megnevezése és lehetőség szerint megbüntetése is. Az elkövetők felelősségre vonása azonban nem teszi meg nem történetté az elkövetett cselekményeket, amelyek emlékezete évtizedeken át a kisebb-nagyobb közösségek kollektív tudatában feszültséggökként marad meg. A feszültségek feloldását szolgálja a gyász, a kegyelet, a közösségi emlékezés rítusa (Stone és Sharpley 2008). Az erőszakos cselekmények helyszínei a földrajzi tér sajátos pontjaivá válnak azáltal, hogy az eseményekre a terepen található emlékjelek emlékeztetnek (sír, emléktábla, emlékmű), így az adott helyszínt meglátogatókban az emlékezés és emlékeztetés rítusai borzongást válthatnak ki (Michalkó 2012; Reményik és Dávid 2014).

A modern nemzetállamok és államnemzetek kialakulási folyamata régi és újabb birodalmi törekvések útjába kerülve hol támadó, hol védekező magatartásra készítette az egyes etnikai-kulturális csoportokat és azok vezetőit, akik politikusként vagy katonaként hadseregek szervezéséről, mozgósításáról, irányításáról dönthettek. A hadviseléshez szükséges tudás már olyan komplex szakmai tudásanyaggá fejlődött, amire felsőoktatási intézmények is szerveződnek (katonai akadémiák, nemzetvédelmi egyetemek). A társadalmi munkamegosztásban több éves szakmai továbbképzéssel találhatják meg helyüket azok a személyek, akik a katonai, honvédelmi és rendészeti ügyek iránt hivatástudattól vezérelve érdeklődnek. A civil, polgári lakosság a kötelező sorkatonai szolgálat megszűnése után már jórészt média- és kultúrafogyasztási szokásai függvényében (híradók, dokumentum és játékfilmek, illetve történelmi regények és ismeretterjesztő könyvek, folyóiratok révén) kerül kapcsolatba katonai vagy hadászati, hadtörténelmi kérdésekkel.

Közösségi identitásunk meghatározó eleme a *történelemtudat*, ami legalább annyira mítoszokból, legendákból, film- és olvasmányélményekből származó fantáziákból táplálkozik, mint száraz, tárgyilagosan dokumentált tudományos ismeretanyagból. A világ és a saját nemzetünk történelméről alkotott felfogásunkat a részletek alakítják, olyan részletek, amelyek adott történelmi személyiségek, korok, korszakok, kisebb-nagyobb horderejű események emlékét hordozzák. Adott személyiségek, események és helyszínek jelentőségét számunkra, a ma embere számára azok az *értelmezések* alakítják, amelyeknek magánemberként befogadói és kevésbé alakítói vagyunk (Bernáth 2010, László 2003, Pataki 2003, 2010). Az autonóm személyiség igyekszik a maga világlátását, helyzetértelmezését úgy kialakítani, hogy biztosíthassa lelki egyensúlyát és ezzel együtt önazonosságtudatát. A kulturális környezetből érkező kommunikációs hatások próbára teszik az egyének tájékozódási képességét, amihez szellemi fogódzókra van szüksége. Így, a tárgyilagos vagy manipulált információkat is igyekszik úgy befogadni, hogy ha azok felkavaróak is, a negatív lelki jelenségek szellemi erőfeszítéssel (megismeréssel, tanulással) semlegesíthetők legyenek. A megismerési erőfeszítések megkönnyítését szolgálják az adott helyeket bemutató idegenvezetők, animátorok, akik ismereteket, hiedelemcsomagokat vagy kész világmagyarázatokat is közvetíthetnek, amelyek tetszetősége értékrendfüggő.

Katonai örökség: sírhelyek, temetők, bunkerek

A katonai örökség az intézményesült erőszak tanúbizonyságát is magán hordozhatja, így nem véletlenül sorolják a *söttéturizmus* fogalmkörébe (Stone és Sharpley 2008; Eşanu és Gheţău 2012), akkor is, ha külön általános fogalomként használják a *hadszín-tér turizmus* fogalmát (Dunkley, Morgan és Westwood 2011). A Seaton által elemzett Waterloo példája nemcsak hadtörténeti vonatkozású, hanem egyben a turizmustörténet furcsa példaként említi a hadszíntér turizmusnak azt a formáját, amit ma inkább a „katasztrófaturizmus” címkével szokás illetni, vagyis azt a csodálkozó magatartást, amit a hadszíntér közelébe merészkedő turisták tanúsítottak Waterloonál már az 1815-es waterlooi csata idején (Seaton 2004).

A háborús konfliktusok áldozatait két nagy csoportra oszthatók: a hadszínterek áldozataira (többnyire katonákra) és a civil áldozatokra. A két csoport közötti különbségtétel egyik szempontja az a körülmény, hogy adott egyének, csoportok, hogyan kerültek erőszakos konfliktushelyzetbe: tehetlen elviselőként vagy valamilyen ügyért harcoló félként. A harcoló felek megítélése változó lehet attól függően, hogy a harci cselekmény (csata, ostrom, védekezés) milyen tágabb kontextusban jött létre. Más csoportok életterének megszerzésére (meghódítására) irányuló törekvés erkölcsileg elítélhetővé, míg a honvédelem igazolhatóvá válik. A közösség érdekében hozott egyéni áldozat pozitív társadalmi megítélését szolgálja a *hőskultusz* is. A nemzetközi katonai szerepvállalások keretében történő „békefenntartó” akciók is általában legitimitást nyernek. Ha a zsoldosokat nem is mindig tekintik hősnak, a katonai vezetés, honvédelmi minisztériumok a szolgálat közben életüket vesztett katonákat hősi halottaknak nyilvánítják és előírások szerinti végtisztességben részesítik. A katonasírok, katonatemetők így kegyeleti jellegű emlékhelyekké válnak, gondozásuk felügyelete pedig a honvédelmi minisztériumoknak alárendelt háttérintézmények, bizottságok hatáskörébe tartozik (Hegyí 2009; Irimiás 2013, 2014; Legea 379/2003).

A harci, hadászati cselekmények végrehajtását sok esetben sajátos mesterséges te-reptárgyak kialakítása szolgálta, amelyek a kivitelező hadviselő fél számára a biztonságot legalább részlegesen biztosíthatták. Ilyen tereptárgyak a védekezést hatékonyabbá tevő erődítmények, lövészárkok, bunkerek is, amelyek maradványai a mai tájban az egykori események, harci élethelyzetek néma mementói. Az *emlékezhely* fogalma részben talál a hadászati örökségekre is, azzal a hangsúlyozással, hogy az emlékezet és a múlt két külön – bár egymással szoros összefüggésben álló – dolog. A múlt mind-az, ami megtörtént. Az emlékezet az, ami a múltból megmaradt a mai kollektív tudatban (levéltárak dokumentumaitól az idősebb generációk továbbadott emlékeiig). Az *örökség*, pedig az, amit a múltból kiemelünk, amit az emlékezés (felidézés) mellett fontosnak, értékesnek minősítünk s ha nem is ünnepejük (hisz, hogy lehet ünnepe-
ni negatívnak ítélt történéseket?), de legalábbis megemlékezünk róluk (Husz 2007). A megemlékezés lehet személyes és kollektív rítus is. A kollektív megemlékezésre többek közt jogszabályban rögzített módon adott alkalmakkor (állami ünnep), adott helyszí-
neken (nemzeti emlékhelyeken), adott intézmények, szervezők által összeállított forga-
tókönyv szerint szokás megemlékezni. Ezek a megemlékezések adott társadalmi-kul-
turális kohéziót, összetartozást erősíteni hivatott cselekmények (Ilyés 2014), amelyek
esetenként nem mentesek az ideológiáktól és akár a más csoportoktól való elkülönülés
hangsúlyozásától (László 2003, Pataki 2003, 2010). Az elkülönülés olykor azt is ma-
gában hordozza, hogy utalásszerűen vagy nyíltan megfogalmazásra kerül valamilyen
közös ellenségkép.

A sötéturizmus és a vonzerővé válás folyamata

Évszázados fejlődése alatt a turizmusgazdaság kitermelt olyan turisztikai terméke-
ket, amelyek egyre terjedő megnevezései is megbotránkozthatják az átlagembert, aki
nem föltétlenül lát a folyamatok okai mögé. Ilyen példa lehet a *sötéturizmus*, amire a
magyar szakirodalomban is gyakran használatosak a *dark turizmus*, *thanaturizmus* ki-
fejezések (Reményik és Dávid 2014). Michalkó Gábor *Turizmológia* című alapművében
a turizmus emberalkotta vonzerői között említi, hogy *“turisztikai értelemben árnyolda-
lon azokat a vonzerőket értjük, amelyeket jogi, erkölcsi vagy esztétikai megközelítésben
a piac negatív megítélése övez. Az árnyoldal esetében ugyanúgy érvényesül a vonzerő
hármassága, mint a többi vonzerőnél, tehát a fizikai megjelenés, a tényszerű ismeretek és
az érzelem egyaránt közrejátszik a felkeresésük során, de bármelyik önmagában is kivált-
hatja a látogatást. A világ árnyoldalának vonzerőként való térnyerésében komoly szerepe
van a diktatúrák összeomlásának és azok rémtettei megismerhetőségének.”* (Michalkó
2012: 102–103).

Pusztai Bertalan a turisztikai látványosság és annak jelentése kritikai elemzése során
(Pusztai 2011) Dean MacCannellre támaszkodva írja, hogy a látványosságot két folya-
mat hozza létre: a látvány szakralizációja és a rituális attitűd. A kötelezőnek vélt látni-
valók felkeresése, meglátogatása a turisták számára különleges, ünnepélyes alkalmakat
jelent, amelyek rítusszerűvé, a vallásgyakorlatra emlékeztetővé válnak, hisz a turista
valamilyen kulturális mintának, az *“ezt látni kell”* parancsának engedelmessé keresi
fel a látnivalót, a vonzerőt. A vonzerő, tehát nem objektíven van benne a látnivalóban,
hanem abból ered, hogy létezik egy *kulturális kontextus*, amelyben a látnivaló fontossá,
érdekessé válik. E kulturális kontextus, az adott *helyhez kötődő* egykori eseményekről
való tudásban, vélekedésben, hiedelemben vagyis *ismeretben* konkretizálódik. Ezt az
ismeretet aztán vagy az útikönyvek, vagy az idegenvezetők, animátorok, múzeumpe-
dagógusok, mint kultúra-közvetítők hordozzák és teszik elérhetővé a látogató számára
(Husz 2007; Mitev 2011; Puczkó és Rátz 2011).

Az interpretációs (értelmezési és bemutatási) technikáktól függően az ismeretköz-
vetítés lehet többé-kevésbé hatásos, ami pozitív vagy negatív *érzelmekeket* válthat ki a
látogatóból. Akkor is lehet ismereteket közvetíteni és érzelmekeket mozgósítani, ha nem
történik meg egy adott hely felkeresése és valamennyi ideig a helyszínen való tartózkodás,
hanem csak egy tájon átutazva említheti az idegenvezető például, hogy *“ott fenn a
hegygerincen vannak azok a lövészárkok, bunkerek, ahol nagyapáink hősiessé vívták
harcukat a haza védelméért”*. Mindezt élményszerűvé lehet tenni dokumentumfilmek
lejátszásával, amire ma már minden turistabuszon adottak a technikai feltételek. Ha
megtörténik azoknak a helyszíneknek a felkeresése, ahol egykor egy vagy több ember
életét veszítette, az eseményről szóló *tárgyilagos ismeret* (ki, miért, hogyan?) közvetítése
a megfelelő hanghordozással, mimikával, testbeszéddel (testtartással, gesztikulációval)
“érzelemünkává” alakul. Így a bemutatás módja (a szöveg kontextusba, vagyis az ese-
mény tágabb történelmi összefüggésbe helyezése) akár tiszteletet, megilletődést, akár
megvetést, akár borzadályt, akár gyűlöletet, vagy dühöt is ébreszthet a látogatóban.
A pozitív érzelmek általában az áldozatokra, a *“mi”* hőseinkre, a negatív érzelmek az
elkövetőkre, tettesekre, az ellenségre, a *“mások hőseire”* irányulnak. Az egykori ellen-
felek *mások hőseiként* való tétélezése már eleve tiszteletet hordoz magában. A katonai
temetők, így a közös gyász mellett a megbékélés üzenetét is hordozhatják.

A bunkerek mint tereptárgyak, emlékezhelyek és turisztikai vonzerők

A bunkerek olyan mesterséges tereptárgyak, általában betonból épült búvóhelyek, tüzelőállások, amelyeket *védelmi* célokból létesítettek valakik, valamely állam szolgáltatásban álló katonák, valamilyen eseménysor (háborús helyzetből adódó és földrajzilag jól behatárolt hadműveletek) kontextusában. A földrajztudományon belül a politikai és azon belül a katonai földrajz foglalkozik e tereptárgyak földrajzi elterjedésének és a terepbe való illeszkedésüknek a tanulmányozásával. Történeti jelentőségük bemutatása a hadtörténészek feladata. A turizmusföldrajzosok és a turizmusmarketing kutatói, azonban, e tereptárgyak maradványainak *mai szerepköreit* vizsgálják, arra világítva rá, hogy milyen feltételek mellett lehet ezeket kulturálisan fenntartható módon (konfliktusmentesen) a turizmusgazdaság szolgálatába (is) állítani.

A háborús helyszínek, ahol egykor különböző embercsoportok harcoltak és egyének sebesültek meg vagy haltak hősi halált, az utókor számára az emlékezés és kegyeleti helyei, így akár első látásra szentségtörésnek is tűnhet, ha ezekről a helyekről, tereptárgyakról, emlékekről úgy beszélünk, mint a profitszerzést célzó turizmusgazdasági tevékenységek erőforrásairól. Ezért is nagy felelősséget hordoz az adott helyszínek turisztikai körforgásba vonása, amit csak úgy etikusan végezni, ha az attrakció- és látogatómenedzsment az előírt viselkedési normákat szigorúan betartatja (pl. van ahol kegyeleti okokból tilos a fényképezés). Mivel a hősi halál helyszínei nem esnek egybe a hősi halottak földi maradványainak nyughelyeivel (osszáriumok, mauzóleumok vagy temetők), ezért tulajdonképpen elkülönül a két vonzerő-típus, az előbbi a hadszíntér turizmus (battlefield tourism), az utóbbi a halállal való szembenézés, a thanaturizmus fogalomköréhez áll közelebb (Reményik és Dávid 2014). A sötét turizmus, pedig, az örökségturizmus sajátos területként mintegy magába foglalja ezeket a fogalmakat.

A bunkerek, lövészárkok, erődítmények maradványai az egykor zajlott harci cselekmények – audiovizuális technikákkal, korabeli fényképekkel, hanghatásokkal, filmes animációval, statikus vagy dinamikus térképekkel, vagy csupán tájékoztató táblákkal való felelevenítését, megidézését szolgálhatják, érdeklődést, izgalmat váltva ki a látogatóból (Dunkley, Morgan és Westwood 2011). Ezzel ellentétben a katonatemetők első sorban kegyeleti helyek (Ilyés 2014, Irimiás 20013, 2014), ahol inkább a néma emlékezés, esetenként az átélést mélyebbé tevő irodalmi alkotások (versek vagy prózai szövegrészletek), méltóságteljes hangzású zeneművek (himnuszok) halkabb hangvételű előadása és kegyeleti-emlékezeti vagy identitás kinyilvánítási rítusok lebonyolítása tekinthető elfogadottnak (Ilyés 2014).

Az emlékezet helyei Gyergyóban: örökségésítési feladatok

Gyergyó környékén, főleg Borszéken, a Tölgyesi-szorosban és másutt is fellelhetőek még az első és második világháborúk időszakában a szűkebb völgyekben völgyzárakat képező – akár romjaikban, akár alig felismerhetően – megmaradt bunkerek és az azokhoz kapcsolódó egyéb hadászati-védelmi létesítmények, amelyek a Keleti-Kárpátokban a Magyar Királyi Honvédség által épített Árpád-vonal részét képezték (Szabó 2002, 2010).

A gyergyói események és tereptárgyak iránti érdeklődés fokozását szolgálhatja a *Kereszthegy* c. dokumentumfilm is, amelyet a magyarországi Honvédelmi Minisztérium Zrínyi Nonprofit Kft. Katonai Filmstúdiója 2014 áprilisában készített a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztállyal való együttműködésben. A film alapját a Nagy József történész által a 65. székely határvadászcsoport gyergyói vete-

ránokkal készített „oral history” típusú interjúk képezték, megfelelő szakirodalmi és levéltári kutatások eredményeinek feldolgozása mellett.

Ahogy a filmeknek mint kulturális termékeknek is megvan a maguk életciklusuk, szép lassan vagy erős promócióval gyorsan, úgy a filmekben szereplő helyszínek a megélevenítt események tükrében válhatnak szélesebb körben ismertté. A Kereszt-hegy így nemcsak egy egyszerű, bár vulkáni morfológiája miatt másképpen is érdekes domborzati formaként, hanem háborús cselekmények helyszíneként válik ismertté. A Kereszt-hegy a *Kereszthegy* film révén Gyergyó vidékének, Gyergyóremetének és a szomszédos településeknek is *történeti értelmezést, emlékezhelyi funkciót* biztosít. És ez akkor is így van, ha a terepen nincs a turisztikai információs eszközökkel (tájékoztató és irányjelző táblákkal, turistajelzésekkel) kiemelt tereptárgy. A katonai örökség szellemi örökségként (kollektív tudatban őrzött és továbbadott tartalomként) magában hordozza a rejtett örökségturisztikai funkciót, amelynek megjelenítése a helyi közösség kezdeményezőképesebb képviselőitől várható, de a hitelesség (autenticitás) megőrzése érdekében szükséges a megfelelő dokumentáltság (Hadtörténeti Múzeummal való partnerség). Ugyanakkor arra is célszerű tekintettel lenni, hogy a katonai örökségek is a disszonáns örökségek kategóriájába tartoznak: ami egyik társadalmi csoportnak identitásbeli támasz, a büszkeség és a „mi” és „miénk” tudat forrása, más csoportok számára – akár az ismeretlenség okán – a bizalmatlanság és ellenséges viszonyulás kiváltója is lehet. Az örökségi értékek többes értelmezése és ennek megfelelően körültekintő kommunikálása azért is kényes kérdés, mert az egykori katonai objektumok szimbólumokkal terheltek, a kis történetek nagyobb történetek kontextusában az egykori szembenállás, az ellenséges viszony emlékezetét hordozzák. A Gyergyói-medence és azt körülvevő Gyergyói-, Kelemen- és Görgényi-havasok, délen a Hargita 1944 őszén, a második világháború végóráiban természetes erődként annak a hazának a védelmét szolgálta, amely haza 1920-ban is és 1947-ben is megváltozott.

A két időpont között az 1940-es határváltoztatás (Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása) hozott rövid időre olyan nemzetközi jogi helyzetet, hogy a magyarok *felszabadítottak*, a románok *meghódítottak* tekinthették Erdély északi részét és Székelyföldet. Székelyföld ma is a magyarság (és ezen belül romániai magyarság) részét képező székely közösségek szűkebb hazája. A székelység kultúrnemzetként a magyarsághoz és a magyar hazához, a történeti Magyar Királyság emlékezetéhez kötődik. A román állam és állampolgárai közötti viszony a kisebbségben élők számára ellentmondásos: egyfelől létezik egy kétségtelen kultúrnemzeti kötődés (esetenként még állampolgárság is) Magyarországra felé, másfelől léteznie kell a többségi közvélemény és az állami intézmények részéről elvárt állampolgári lojalitásnak is. A kétféle kötődés metszéspontjában a hőskultusz akkor válik feszültségtényezővé, ha a történelmi emlékezetből nem a megbékélés, hanem a szembenállás kielezése szándékával mozgósítható az ősök állami lojalitásának kérdése? A román többségi nemzet számára, amelynek tagjai Erdély Székelyföldön kívüli részeiben ma már nemcsak számbeli, hanem státusbeli többségben is vannak és történeti felfogásukban vélhetően nem a tárgyilagos ismeretek a meghatározóak, a Kereszt-hegy, a Borszék és Tölgyes környéki katonai örökség más, a magyaroktól merőben eltérő értelmezést nyerhet.

Nagy kihívás úgy ápolni a történeti és ezzel együtt a katonai örökséget, hogy az egykori ellenfelek leszármazottai számára is elfogadhatóvá, elismerhetővé tegyük a múltat. Nem lehetetlen vállalkozás, hisz európai példák bizonyítják pl. a német-francia ellenségeskedésen való felülemelkedést, vagy akár az első világháborús olasz-osztrák hadszínterek örökségmenedzsmentje is jó példa lehet (Irimiás 2013, 2014).

A katonai örökségnek a gyergyói örökségturizmusba való bevonásához az alábbi feladatokat lehet megjelölni:

- hadtörténeti és helytörténeti kutatások eredményeinek összegzése és publikálása
- hadászati létesítmények maradványainak felleltározása, nyilvántartásba vétele, jogi helyzetük feltárása és védelem alá helyezése
- a hadászati létesítmények állagának megóvása, esetenként restaurálása, látogatóközpontként való kiépítése
- turista útvonalak kijelölése, irányjelző és tájékoztató táblák kihelyezése
- többnyelvű turisztikai promóciós kiadványok szerkesztése, kiadása és megfelelő csatonákon való terjesztése
- helyi idegenvezetők ismereteinek bővítése, szakképzések és továbbképzések szervezése
- múzeumpedagógiai foglalkozások, edu-tainment módszerek alkalmazása a létesítmények bemutatásánál
- az adott katonai örökséghez kapcsolódó emléknapi kiejelölése és megemlékezések, hagyományörző (múltfelelevenítő) rendezvények szervezése, csatajelenetek lejátszása
- az attrakciók beépítése komplex programcsomagokba és utazásszervező ügynökök számára tanulmányi utak keretében való bemutatása.

Mindezeknek a lépéseknek a megtétele vezethet el odáig, hogy a bunkerekre bunkerturizmus épüljön, hogy a bunkerek mint a háborús örökség elemei *turisztikai erőforrásként* is nyerjenek elismerést. A rájuk épülő infrastruktúrával és szolgáltatásokkal előbb terméképes *vonzerővé* (pl. megközelíthetővé, látogathatóvá és történeti megismerhetőségükben), majd piacképes (programba szervezett, beárazott és piacon forgalmazott) *termékké* lehet alakítani azokat. A bunkerturizmus vagy általánosabb fogalommal jelölve hadszíntérturizmus, így a térségi promóciós tevékenységben más szabadidős termékekkel, programlehetőségekkel, pl. ökoturizmus, kalandturizmus mellett vagy a néprajzi és más történeti emlékekkel együtt a kulturális örökségturizmus kínálati elemeként jelenhet meg. A hasznosítási projektek kidolgozása során széleskörű társadalmi egyeztetésre, elvárások, vélemények és javaslatok, jogszabályok és íratlan erkölcsi normák figyelembevételére és integrálására egyaránt szükség van. Egy esetleges gyergyói bunkerturizmus-fejlesztési projekt alapvetően kulturális örökségturisztikai projektként fogható fel, amelynek kezdeményezője és gazdája lehet egy honismereti vagy akár kimondottan katonai hagyományörzési profilú civil szerveződés (egyesület vagy alapítvány), a projektcsapatból nem hiányozhat a hadtörténész, az örökségturisztikai jártasságú marketingszakember, a jogi kérdésekben tájékozott szakember, támogatói lehetnek egyházak, önkormányzatok, területtulajdonosok, szakmai és jogi felügyelet szempontjából azonban nem mellőzhető a kormányzat illetékes szerveinek engedélyeztetési eljárásban való szakvéleményezése vagy éppen jóváhagyása. A projektgenerálás során célszerű az ország más pontjain megvalósult hasonló projektek megismerése és hivatkozási alapként való idézése (lásd például a Szászváros mellett katonai objektumból, kaszárnyából és lőtérből kialakított Arsenal Park nevű katonai kalandparkot)⁵.

Szakirodalom

Bernáth Ágnes (2010): A történelmi múlt megőrzésének természetes létformái avagy a kollektív emlékezet és társas reprezentációk. In: Münnich, Á. – Hunyady, Gy. (szerk.): *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 117–134.

Dunkley, Ria – Morgan, Nigel – Westwood, Sheena (2011): Visiting the trenches: exploring meanings and motivations in battlefield tourism. – *Tourism Management*. 32. (11.) 860–868.

Eşanu, Liviu Vasilică – Gheţău, Leontina (2012): Dark Tourism. A Sustainable form of Travel? In: Borboly Csaba – Dombay István – Magyarai-Sáska Zsolt (eds.): *V. International Conference The Role of Tourism in Territorial Development*. 10th October, 2012, Gheorgheni. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. pp. 41-46.

Hegy Boglárka (2009): Sötétturizmus? Második világháborús temetők Magyarországon. In: Aubert Antal és Berki Mónika (szerk.): *Örökség és Turizmus*. PTE Természettudományi Kar Földrajzi Intézet, Pécs. pp. 209–216.

Husz Mária (2007): *Hét fejezet a kulturális örökségturizmusról*. PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrásfejlesztési Kar, Pécs.

Ilyés Zoltán (2014): Az emlékezés és a turisztikai élmény nemzetiesítése. In: Feischmidt Margit et al. (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. pp. 290–340.

Ilyés Zoltán (2005): A gyimesi „ezeréves határ” olvasatai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély- (de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, pp. 35–49.

Irimiás Anna (2013): A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban. *Földrajzi Közlemények*. 137. (2.) pp. 153–163.

Irimiás Anna (2014): A Nagy Háború örökségének turisztikai menedzselése. In: Jászberényi Melinda (szerk.): *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 171–187.

László János (2003): Történelem, elbeszélés, identitás. *Magyar Tudomány*. (1) pp. 48–57.

Legea nr. 379 din 30 sept. 2003 privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război. Monitorul Oficial Parte I. Nr. 700/7. oct. 2003. (törvény a háborús sírokról és emlékművekről)

Michalkó Gábor (2012): *Turizmológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mitev Ariel Zoltán (2011): Mesélnek a kövek: narratívák elemzési és felhasználási lehetőségei a turizmusban. In: Michalkó, G. – Rátz, T. (szerk.): *A turizmus dimenziói: humánium, ökonómikum, politikum*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, pp. 11–25.

Pataki Ferenc (2003): Együttes élmény, kollektív emlékezet. *Magyar Tudomány*. (1) pp. 26–35.

Pataki Ferenc (2010): Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*. (7) pp. 778–798.

Puczkó László – Rátz Tamara (2011): *Az attrakciótól az élményig*. Akadémiai Kiadó, Budapest

Pusztai Bertalan (2011): Frivol turisták szent helyeken – a nemzeti és turisztikai táj integrációs aspektusairól a turizmusszemiotika kontextusában. In: Michalkó Gábor – Rátz Tamara (szerk.): *A turizmus dimenziói: humánium, ökonómikum, politikum*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. pp. 253–265.

⁵ www.arsenalpark.ro

Reményik Bulcsú – Dávid Lóránt (2014): A thanaturizmus fejlesztési lehetőségei Kelet-Közép-Európában. Jászberényi Melinda (szerk.): *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Nemzeti Közzolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 203–215.

Seaton, A. V. (2004): Háború és thanaturizmus: Waterloo, 1815–1914. – *Aetas*, 2004 (3–4) pp. 220–244.

Stone, Philip – Sharpley, Richard (2008): Consuming Dark Tourism. A Thanatological Perspective. – *Annals of Tourism Research*. 35. (2.) pp. 574–595.

Szabó János József (2002): *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban*. Timp kiadó, Budapest

Szabó János József (2010): *Az Árpád-vonal útikönyve. Történetek a Füstí Fecskéből*, Timp Kiadó, Budapest

SZŐCS LEVENTE

VILÁGHÁBORÚK EMLÉKEZETE GYERGYÓI NÉPI ÖNÉLETRAJZOKBAN

Bevezetés

Az emberi társadalom történetek segítségével tartja életben emlékeit. A történet azonban igencsak tág fogalom. Legyen szó egy hétköznapi beszélgetés során elmondott eseményről, vagy a történelmtudomány valamely írott munkájáról, netán egy irodalmi regényről, ezek mind az emberi emlékezet által létrehozott, elmondott vagy leírt történetek. Egy történet létrejötte, továbbadása márpedig csak emberek közötti kommunikáció által lehetséges. Az egyéni emlékezet kommunikációs folyamatokban való részvétel során alakul ki, és csakis a kommunikáció révén marad életben. A kommunikáció ugyanakkor egy adott társadalmi csoportot (legyen az akár család, akár vallási vagy nemzeti közösség) feltételez.¹ Ugyancsak társas interakciókra, tehát kommunikációs aktusokra épül a kollektív emlékezetnek a „közelmúltra” kiterjedő része, a kommunikatív emlékezet, vagy másképpen a biografikus emlékezet.² Jelen esetben a világháborúk mint nagy társadalmi események történeteivel szeretnénk foglalkozni. Valójában csak néhányal, hiszen ezek a történetek megszámlálhatatlanok. Talán nincs is olyan ember, aki legalább egyszer ne találkozott volna ilyen történettel. Háborúban részt vett, hazatért egyéntől hallott történettel, vagy az ő történetét tovább mondó családtag, ismerős közlésével, vagy akár történelemkönyvben, regényben olvasott, filmen látott történettel – mindegy. Nem mondunk újdonságot azzal, hogy a két világháború meghatározta a huszadik század hazai társadalmának emlékezését egészen máig, és a folyamatnak korántsincs vége. Ennyi év után azonban mégiscsak különleges alkalomnak számít, ha elsődleges forrásból halljuk ezeket a történeteket – azaz olyanoktól, akik maguk is részesei voltak ezeknek. Most már olyan generációk végezték el iskoláikat, alakítják társadalmunkat, amelyek nemhogy a világháborúk, de az 1989-es forradalom során sem éltek még. E sorok írója is éppen ezt mondhatja el magáról.

Ebben a tanulmányban olyan történetekről esik szó, melyek elsődleges források, jellegzetességük pedig az, hogy nem elmondott, hanem leírt történetek. Olyan emberek történetei, akik hosszú évtizedek után úgy döntöttek, történeteiket, azazhogy életük történetét papírra vetik – egyszóval az írást választották a kommunikáció, s az abban életben maradó emlékezés eszközeként, írásban kívánták rögzíteni, és társadalmunk kollektív emlékezetének részévé tenni az általuk tapasztaltakat.

Keszeg Vilmos néprajzkutató három hipotézist fogalmaz meg és tárgyal az élettörténet fogalmával kapcsolatosan:³ Az élettörténetek forgalmazása olyan szociális viselkedési stratégia, mely az egyén személyes identitását a társadalomba való beilleszkedés, adaptáció érdekében, történetek segítségével közvetíti, a társadalom pedig, a maga részéről, kommunikációs események során forgalmazott történetek alapján tartja számon tagjait; a forgalmazott történetek regiszterekbe szerveződve jelölik ki az egyén helyét egy adott társadalomban és korszakban; a huszadik században az élettörténetek

¹ Assmann 1999: 36–38.

² Assmann 1999: 51–52.

³ Keszeg 2007.